

Bensch, Hans-Georg

Od dvou světů ke dvěma pojmům přírody – poznámky k úvodu Kantovy Kritiky soudnosti

Pro-Fil. 2009, vol. 10, iss. 2, pp. [3]-7

ISSN 1212-9097

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/pf10-2-1>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/138987>

Access Date: 10. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Od dvou světů ke dvěma pojmům přírody – poznámky k úvodu Kantovy *Kritiky soudnosti*

Hans-Georg Bensch, Leibniz Universität Hannover

Klíčová slova: Kant; Kritika soudnosti; příroda

Keywords: Kant; Critique of the Power of Judgment; nature

doi: [10.5817/pf10-2-1](https://doi.org/10.5817/pf10-2-1)

Předneseno v Brně 13. října 2009

Vážené dámy, vážení pánové,

děkuji za pozvání a za možnost zde přednášet. Od mého váženého kolegy prof. Horyny vím, že právě studujete Kantovu *Kritiku čistého rozumu* – což je těžký a vleklý počin. Musím se vám přiznat, že tak činím již dvacet let a bez jakékoliv koketérie mohu říct, že s tím ještě nejsem hotov a že stále se učím něco nového, vždy se mi odkrývají nové souvislosti. To, že tento proces trvá tak dlouho, souvisí dílem s omezeností mé chápavosti, dílem s knihou samotnou, jež je zhuštěná, komplikovaná, plná narážek, ba právě také epochální. Po Kantově *Kritice čistého rozumu* nelze filosofovat jako dříve. Přece však to trvá jen dvacet či třicet let a kantovská filosofie je neutralizována a zrušena v dílech Fichta, Schellinga a Hegela – ale právě že ne zcela neutralizována a zrušena!

Tématem mé dnešní přednášky však není *Kritika čistého rozumu*, nýbrž *Kritika soudnosti*. Můj problém spočívá v tom – když už je *Kritika čistého rozumu* tak složitá – jak se mi má podařit říci něco smysluplného o *Kritice soudnosti*, jež je přece nepochybně založena na *Kritice čistého rozumu*.

Nuže pak si to usnadním a v této přednášce ozřejmím jednoduše tento problém: Víte, že Kant vydal *Kritiku čistého rozumu* roku 1781, a stejně tak je vám známo, že druhé podstatně přepracované vydání vyšlo v roce 1787; při přepracování tohoto druhého vydání však zatím nebyly plánovány obě další kritiky: *Kritika praktického rozumu* a *Kritika soudnosti*. Kant spíše zamýšlel konečně po *Kritice* (čistého rozumu), jejímž cílem bylo moci postavit metafyziku jako vědu – což se nepodařilo za 2000 let dějin filosofie – moci předložit metafyziku přírody

a metafyziku mravů. To znamená, že v tomto krátkém časovém období posledních třech let 80 let 17. století muselo v Kantově myšlení ještě jednou dojít k revoluci. K revoluci způsobu myšlení, o níž se – pro sebe i pro druhé – domníval, že ji provedl v *Kritice čistého rozumu*. O něco podrobněji od konce, od *Kritiky soudnosti*: V předmluvě ke *Kritice soudnosti* chce Kant tyto tři doposud vzniklé kritiky ospravedlnit v jejich systematicke, tj. ve vzájemném vztahu. Je nápadné, že název *Kritiky čistého rozumu* bývá zřídka jmenován, Kant mluví o kritice spekulativního rozumu, případně o kritice rozvažování nebo o kritice teoretického poznávání. Zcela jako by tento žel jednou použitý název měl být zapomenut, aby byl volný pak (jako název) pro *jednotu* všech tří kritik celkově.¹ Jednotlivé formulace z *Kritiky čistého rozumu* s této pozdější perspektivě přibližují.²

Snad mi to prominete, když *Kritiku praktického rozumu* dnes trestuhodně zanedbám a jen krátce ji charakterizuji: V *Kritice praktického rozumu* jde o zjištění pohnutek vůle [Bestimmungsründe], pohnutky vůle – praktického rozumu – mohou být u nás lidí (u rozumových smyslových bytostí) čisté nebo smíšené [unrein] a kritika (praktického rozumu) má právě za úkol tyto dva druhy (čisté a smíšené) *rozlišit* a jak rozlišené určit! Proto se toto dílo také jmenuje *Kritika praktického rozumu* a ne *Kritika čistého praktického rozumu*!

Něco poznat, jak něco je, a něco určit, jak něco má být, jsou vymezení teoretického užití rozumu na rozdíl od praktického užití (srov. KS, B X). Proč teď kritika soudnosti nebo jak jí také Kant nazývá kritika vkusu a, když by měla existovat taková kritika vkusu, jak by souvisela s *Kritikou čistého rozumu* (teď jako jednotou všech tří kritik)? Na tuto otázku neexistuje na základě Kantových textů jedna definitivní odpověď:

(1) Na jedné straně má kritika poznávacích schopností (v obecném smyslu) – tj. teď: vedle žadací mohutnosti [Begehrungsvermögen] a poznávací mohutnosti (v užším smyslu) schopnost „kritizovat“ vkus – má znamenat toto: i při posuzování dle libosti a nelibosti máme být schopni rozlišovat čili kritizovat dle apriornosti a ne-apriornosti.

(2) Na druhé straně teprve s kritikou vkusu, případně kritikou soudnosti je možné určení hranice mezi kritickým a doktrinálním užitím rozumu – čili rozdíl mezi kritikou poznávacích mohutností a budovaným systémem (filosofické) vědy.

(3) A v neposlední řadě: taková kritika soudnosti má vytvářet spojení dvou „zcela“ oddělených zákonodárství: zákonodárství rozvažování, jež je konstitutivní pro teoretické poznání, musí být propojeno se zákonodárstvím rozumu, jež určuje vůli, svobodu.

Pro všechny tři mnou zmíněné funkce kritiky vkusu, příp. *Kritiky soudnosti* je možné nalézt doklady, všechny tři varianty také na sebe vzájemně odkazují, třebaže je velký rozdíl, kterou z těch zmíněných variant si teď pojmem jako princip našeho zkoumání. Abych vám vůbec mohl zprostředkovat představu o programu *Kritiky soudnosti*, chtěl bych se omezit na výklad funkce přemostění mezi rozvažováním a rozumem.

¹ Srov. *Kritika soudnosti*, B XXV, s. 32; citováno dle českého vydání *Kritika soudnosti*, přel. V. Špalek a W. Hansel, Praha: Odeon, 1975, dále zkracováno KS.

² Srov. pozn. o rozvažování, rozumu a soudnosti (*Kritika čistého rozumu*, A 100/B 75) a Předmluvu [*Kritiky čistého rozumu*], B X.

Co je vůbec soudnost? Nejprve negativně Kantovým citátem z *Kritiky čistého rozumu*: „Nedostatek soudnosti je vlastně hloupost“ (A 133/B 172) Již v *Kritice čistého rozumu* (starý název) je určení soudnosti věnována celá kapitola – dokonce navýsost důležitá kapitola. Soudnost obecně řečeno je schopnost myslet zvláštní jakožto náležící pod obecné.

K dosažení cíle přemostění rozvažování a rozum (teoretické a praktické užití rozumu) musí Kant přesněji vyjádřit zmíněné určení soudnosti (jako schopnost myslet zvláštní pod obecným). To Kant činí rozlišením mezi určující a reflektující soudností.

„Soudnost vůbec je schopnost myslet to, co je zvláštní, jako obsažené v obecném. Je-li dáno obecné (pravidlo, princip, zákon), pak je ta soudnost, která to, co je zvláštní, pod toto obecné subsumuje (také tehdy, když jako transcendentální soudnost a priori udává podmínky, za nichž je subsumpce pod obecnou jedinečně možná) soudností *určující*. Ji-li však dáno jen to, co je zvláštní, k němuž má být nalezeno obecné, pak je soudnost pouze *reflektující*.“ (KS, B XXVI, s. 33)

Teprve to rozlišení umožňuje Kantovi podat argument, jenž odkazuje na oblast a priori provádění soudnosti. Bez oblasti a priori by nemohla existovat žádná kritika (soudnosti) – neboť kritika je dle Kanta následující: „Kritika poznávacích schopností vzhledem k tomu, co tyto mohou a priori vykonat, nemá vlastně vzhledem k objektům žádnou oblast, ...“ (KS, B XX, s. 31)

Jen tehdy, pokud má soudnost vlastní princip, jenž náleží pouze jí na rozdíl od principů rozvažování a rozumu, – jen tehdy je možné představit kritiku vkusu čili zprostředkující funkci mezi teoretickým a praktickým rozumem, tj. nalézt argument pro systém filosofické vědy v protikladu k pouhé propedeutické kritice, jež určuje pouze schopnosti mysli. K tomuto úkolu, tvrdím, používá Kant dvojitý pojem přírody a s touto mou interpretací se dostanu blíže dnešním pojmům vědy.

Po *Kritice čistého rozumu* – jak víte, příp. jak se brzy naučíte – má příroda jako ztělesnění jevů [Erscheinungen], jako předmět přírodovědeckého poznání formu zákonitosti [Gesetzmäßigkeit]. Forma zákonitosti u Kanta znamená: tuto formu splňují všechny zvláštní přírodní zákony, jež jsou doposud známy; každý přírodní zákon – ty již nalezené i ty, jež ještě nejsou objeveny – se shodují v tom – a to zní triviálně až tautologicky –, že jsou zákonité. To zprvu není nic jiného než, že je substantivum adjektivizováno. Ale již zde nastává posun: Pokud existují zákony přírody, pak je v této adjektivizované formulaci řečeno něco o přírodě samé: Ona, příroda sama, je zákonitá. Avšak, a teď se dostáváme o krok dále, forma zákonitosti, jež je objevena v *Kritice čistého rozumu*, nám poskytuje pouze určení toho, co je podmínkou možnosti zkušenosti / poznání; tato forma zákonitosti (teď tedy je adjektivum „zákonitý“ znovu substantivováno v „zákonitost“) nám neposkytuje žádný jednotlivý zvláštní přírodní zákon. Tento argument ještě jednou: Podejte formu zákonitosti (jako odvozený výsledek *Kritiky čistého rozumu* by museli budoucí fyzici, chemici studovat pouze *Kritiku čistého rozumu*, ne ale jejich vlastní přírodní vědu). Ne, říká Kant, k určení nových speciálních poznatků je třeba vždy zkušenost. Mohu to formulovat ještě takto: neexistuje žádný metodicky řízený postup, jak dojít k novému poznání!

Pokud tomu tak je, že sice všechny dosavadní a budoucí poznatky souhlasí s formou zákonitosti přírody, pak zůstává následující otázka: to, zda to či ono odhalení zákonité souvislosti platí nebo neplatí, nemůže být určeno, dokud není známo (nekonečně mnoho) zvláštních přírodních zákonů. Zda nějaký zákon existuje, čili opravdu platí, nelze filosoficky určit. Neboť, jak Kant dokazuje, neexistuje žádné všeobecné materiální kritérium pravdivosti,³ ale *všechny* zvláštní přírodní zákony nelze v jejich nekonečném počtu nikdy poznat.

Je tedy otázkou: platí pak přírodní zákony formulované speciálními vědami? Přesně v tomto bodě nastupuje moderní skepse: Každé vědění je nejisté, každé vědění speciálních věd platí pouze, dokud nepřijde lepší teorie, jež jej pojme jinak. Moderní skepse zpochybňuje nutnou a všeobecnou platnost vědeckého poznání, protože neexistuje žádné její poslední zdůvodnění. Existují vždy pouze subjektivní koncepce, vždy pouze modely, bylo by namyšlené hovořit o pravdě! Kant sám říká: nemůže existovat žádné materiální kritérium pravdy a vše nelze poznat, přesto není žádným skeptikem. Nutnost a všeobecnost vědeckých soudů je premisou jeho reflexe a musí jí být!

„Ačkoliv nyní mezi oblastí pojmu přírody, jakožto smyslového, a oblastí pojmu svobody, jakožto nadsmyslového, leží nepřekonatelná propast, takže od prvního k druhému (tedy prostřednictvím teoretického použití rozumu) není možný přechod, jako kdyby to byly natolik odlišné světy, z nichž první nemůže mít žádný vliv na druhý, má *mít* tento svět přece jen vliv na onen, totiž pojem svobody má ve smyslovém světě uskutečnit účel, daný jeho zákony; a příroda proto může být myšlena také tak, že zákonitost její formy je v souladu alespoň s možností účelů. Které v ní mají být uskutečněny podle zákonů svobody.“ (KS, B XX, s. 30)

Příroda tedy „může být myšlena“ – jak může být myšlena? Jako zkoncipovaná účelně [zweckmäßig] pro poznávací schopnost jiného rozvažování než našeho.⁴ A tato účelnost přírody, jež může být myšlena, je pojmem / představou soudnosti. Pozorovat přírodu (jako účelnou) je představa soudnosti a sice reflektující soudnosti. Není to žádný pojem rozvažování, ani žádný pojem rozumu a tudíž jím není nic poznáno. A přece z toho mohu vyvodit důsledky (i když problematické).

Příroda, jak se nám jeví, má pro nás stránku nahodilosti. A tato Kantem pojmenovaná nahodilost má zcela moderní implikace. S nahodilostí lze myslet na možné světy. Takové tvrzení je dnes opět interpretováno skepticky: Jelikož je možné myslet i jiné světy, není vědecké poznání tohoto světa – jak se nám jeví – nutné a obecně platné. Kant je však preciznější. Možné světy, jež musíme být schopni myslet, stejně tak podléhají formě zákonitosti; to znamená, že Kant již před více jako 200 lety argumentoval, že zvláštní přírodní zákony vykazují stránku nahodilosti, poslední důvod *těchto* zákonů, *hodnoty* fyzikálních konstant, poslední důvod existujících biologických druhů není poznatelný. Spíše mohu být myšleny jako existující pod *jednou* formou zákonitosti jiné zvláštní zákony, jiné hodnoty fyzikálních konstant. Dokonce

³ Srov. *Kritika čistého rozumu*, B 83.

⁴ KS, B XXVII, s. 33: „nemůže být tento princip žádný jiný než ten ...“

musíme být schopni myslet nějakou takovou podobu zvláštních zákonů – pod tou *jednou* formou zákonitosti, jež *nám* brání v poznání těchto zvláštních zákonů.⁵

Že tomu tak není, nýbrž že tyto zvláštní zákony nabývají stále obecnější jednoty (jež je pro Kanta stále empirická) – a toto „nabývání“ přináší při objevení radost,⁶ opravňují k přijetí zákonitosti přírody a tato zákonitost přírody je představa, jež je výsledkem reflektující soudnosti.

Tím není nic poznáno, nýbrž příroda (tento druhý pojem) je „*pouze*“ *myšlena*. Protože takový pojem / představa zákonitosti přírody nic „nepoznává“, nic neurčuje, není soudnost jako zvláštní poznávací schopnost konstitutivní pro předměty poznání vedle teoretického a praktického užití rozumu, nýbrž je výlučně regulativní.

S tímto přijetím zákonitosti přírody, jež — jak bylo řečeno — si ponechává stranu nahodilosti nám známé přírody, si Kant nechal možnost určit přírodu, jež nás obklopuje, podle měřítek praktického rozumu.

Pro Kanta katastrofální výtky od Hegela: Pokud jsou tedy podmínky možnosti poznání pouze myšleny, tedy ne poznány, má ale u Kanta tu výhodu, že se neztrácí rozdíl mezi „systémem vědění“ a systémem předmětů vědění, jak tak činí (zcela protihegelovsky) Hegel a moderní pozitivismus.

Děkuji!

Přeložil Jakub Mácha

⁵ Srov. KS, 2. Předmluva B XXXVI, s. 37: „Neboť snad je možné si myslet, že nehledě na všeobecnou stejnorodost přírodních věcí podle obecných zákonů ...“

⁶ KS, B XL, s. 38: „základ velmi znatelného uspokojení“.